

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Publisher: Imam Khomeini International University

Developing Desirable Indicators for Designing Islamic Cities Based on Islamic Cultural Values (Case Study: The New City of Sahand)¹

Melika Fadavi ⁽¹⁾, Mohamad Taghi Pirbabaei ⁽²⁾, Atefeh Sedaghati ⁽³⁾

1. PhD Researcher in Islamic Urbanism, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

2. Professor of Urban Planning Department, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

3. Assistant Professor of Urban Planning Department, Department of Urban planning, Faculty of Arts, University of Bojnord, Bojnord, Iran.

ARTICLE INFO

Abstract

Received: 28/02/2024
Accepted: 16/08/2024
PP. 19-34

Keywords:

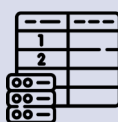
Islamic cities, mass and space system, Islamic culture, Sahand

Number of references: 24

Number of figures: 6

Number of tables: 9

Introduction: Cities are the throbbing heart of modern society, serving as crucial hubs for cultural exchange, economic activity, and social interaction. As urbanization accelerates and populations swell, the need for well-designed cities that resonate with the values and cultural fabric of their inhabitants becomes ever more pressing. This research delves into the concept of “Islamic cities,” environments meticulously crafted to embody Islamic cultural principles and values.

One of the central challenges in designing Islamic cities lies in harmonizing urban design principles with the expectations and aspirations of Muslim communities. This requires architects and urban planners to navigate a complex landscape, ensuring designs not only meet functional needs but also foster a sense of belonging and connection to Islamic heritage. Recognizing this critical juncture, this study embarks on a mission to explore and articulate desirable indicators for designing Islamic cities with a particular focus on Islamic cultural elements.

To delve deeper into practical considerations, the newly established city of Sahand serves as a case study. By meticulously analyzing and evaluating Sahand’s cultural, social, environmental, and economic indicators, this research aims to establish a practical framework for designing Islamic cities. This framework can be instrumental in guiding the development of future Islamic cities that prioritize the needs and values of Muslim communities, ultimately fostering urban sustainability and well-being.

The Purpose of the Research: The core objective of this research is to analyze the current urban design paradigm of Sahand through the lens of “desirable public spaces” within Islamic culture. This analysis hinges on understanding the key criteria that exert the most significant influence on shaping such spaces. The chosen methodology is a descriptive-analytical approach, aligning the study with the category of applied research. In essence, this research seeks to translate theoretical principles into actionable strategies for designing Islamic cities in the context of Sahand.

Methodology: Data collection for this research employed a two-pronged approach: library information and a survey instrument administered through questionnaires. The target population was comprised of 100 experts from the Sahand municipality, representing a cross-section of relevant professionals. A stratified random sampling technique ensured a representative sample size of 80 individuals participated in the survey. The TOPSIS method, a multi-criteria decision-making technique, served as the backbone for data analysis. The research process unfolded in stages: initial exploration of the existing literature and relevant perspectives, followed by data analysis and the development of the research model. The final stage involved applying the developed model to analyze Sahand’s urban fabric, culminating in the formulation of specific recommendations.

Findings and Discussion: The research findings unveil a compelling outcome: the housing construction and the residential areas design based on the principles of Islamic city planning emerged as the leading criterion, garnering a score of 0.504. This finding underscores the fundamental importance of residential spaces in shaping the character of an Islamic city. Interestingly, the interplay between the “pattern of mass and space” in urban design and “Islamic culture” emerged as a crucial factor. This points towards the

necessity of adopting a combined approach that integrates physical design elements with considerations for fostering a cultural environment aligned with Islamic-Iranian values. The proposed approach advocates for urban spaces that not only function effectively but also resonate with Islamic principles and sensibilities.

Conclusion: The research findings illuminate the critical role of carefully chosen criteria in guiding the design of Islamic cities that prioritize Islamic cultural values.

One particularly impactful example is the application of Islamic ethical principles in the design of public spaces. By incorporating these principles, urban planners can create social spaces that are not only functional but also encourage positive social interactions and foster a community sense, ultimately leading to the development of thriving and sustainable Islamic cities. In the results of the research, the main suggestions have been presented in the categories form: neighborhood centrality, naturalism, housing, public spaces and mosque centrality. Anticipating the daily service families needs in each neighborhood center of Sahand city, preventing the view of the roads from being closed to natural landmarks, paying attention to the lighting of buildings in Sahand city due to its location in the mountainous region, giving importance to Iranian Islamic cultural symbols in contrast to Western symbols, can be mentioned in this context.

Funding: There is no funding support.

Authors' Contribution: Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest: Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments: Thanks are given to all the experts who participated in completing the research questionnaire.

Use your device to scan and read the article online

Highlight

- It is an important step in the direction of improving the design and construction of Islamic cities according to Islamic needs and values, which can significantly contribute to the stability and well-being of urban society.
- The main goal of this research is to analyze the urban design with the mass pattern of desirable space in Islamic culture in the new city of Sahand through the recognition of influential criteria.

This paper is an open access and licenced under the [Creative Commons CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) licence.

©2024, UST. All rights reserved.

Cite this article: Fadavi, F., Pirbabaei, M., & Sedaghati, A. (2024). Developing Desirable Indicators for Designing Islamic Cities Based on Islamic Cultural Values (Case Study: The New City of Sahand). *Urban Strategic Thought*, 2(2(4)), 19-34.

 <https://doi.org/10.30479/ust.2024.19989.1140>

 https://ut.journals.ikiu.ac.ir/article_3455.html

*. Corresponding Author (Email: pirbabaei@tabriziau.ac.ir)

1 This article is taken from the master's thesis of the first author with the title "Urban design with the mass pattern of desirable space in Islamic culture (Study case: Sahand city)" which was guided by the second author and advised by the third author and has been defended at the University of Islamic Arts University of Tabriz University.

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

مقاله علمی-پژوهشی

تبیین شاخص‌های مطلوب برای طراحی شهرهای اسلامی با تأکید بر فرهنگ اسلامی (مورد مطالعه: شهر جدید سهند)^۱

ملیکا فدوی^(۱)، محمدتقی پیربابایی^{(۲)*}، عاطفه صداقتی^(۳)

۱- پژوهشگر دکتری شهرسازی اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
۲- استاد گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
۳- استادیار گروه شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۸ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۶ صص: ۳۴-۱۹	مقدمه: در دنیای امروز، شهرها به عنوان مرکزهای فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی نقش حیاتی دارند. با افزایش جمعیت شهری، طراحی شهرها باید با ارزش‌ها و اصول فرهنگی جامعه سازگار باشد. شهرهای اسلامی نیازمند طراحی و ساختاری است که با اصول و ارزش‌های اسلامی هماهنگ باشد، اما هماهنگی طراحی شهری با ارزش‌های اسلامی چالش‌های خاصی را برای معماران و شهرسازان ایجاد می‌کند. در این پژوهش، به بررسی و تبیین شاخص‌های مطلوب برای طراحی شهرهای اسلامی با تأکید بر فرهنگ اسلامی پرداخته شده است. با تحلیل و ارزیابی شاخص‌های فرهنگی، اجتماعی، محیطی و اقتصادی شهر جدید سهند، چارچوبی عملی برای طراحی شهرهای اسلامی ارائه شده است.
واژگان کلیدی: شهرهای اسلامی، نظام توده و فضا، فرهنگ اسلامی، سهند.	هدف پژوهش: هدف اصلی این پژوهش، تحلیل طراحی شهری با الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی در شهر جدید سهند از طریق شناخت معیارهای تأثیرگذار است. این تحقیق با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی در دسته تحقیقات کاربردی انجام شده است. هدف این مطالعه تدوین چارچوب عملی برای طراحی شهرهای اسلامی با توجه به اصول فرهنگی و ارزش‌های اسلامی در شهر جدید سهند بوده است.
تعداد منابع: ۲۴	روش‌شناسی: این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی و کاربردی است. داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و پرسشنامه از ۸۰ نفر از کارشناسان شهرداری شهر جدید سهند جمع‌آوری شده‌اند. روش تاپسیس برای تحلیل داده‌ها بکار گرفته شده است.
تعداد اشکال: ۶	یافته‌ها و بحث: نتایج نشان می‌دهد که ساخت خانه‌ها و کاربری مسکونی براساس الگوی شهر اسلامی، مهم‌ترین معیار در طراحی شهری با تأکید بر فرهنگ اسلامی است. همچنین، دو متغیر طراحی شهری با «الگوی توده و فضا» و «فرهنگ» اسلامی به طور همزمان در نظر گرفته شده‌اند که منجر به ارائه پیشنهاداتی با رویکرد تلفیقی کالبدی-فرهنگی منطبق بر ارزش‌های اسلامی-ایرانی شده است.
تعداد جداول: ۹	نتیجه‌گیری: معیارهای ارائه شده در این پژوهش، از جمله استفاده از اصول اخلاقی اسلامی در طراحی فضاهای عمومی و ایجاد فضاهای اجتماعی مطلوب، می‌تواند به ایجاد محیط‌های شهری مناسب در شهرهای اسلامی کمک کند.
	نکات برجسته: - گامی مهم در جهت بهبود طراحی و ساخت شهرهای اسلامی با توجه به نیازها و ارزش‌های اسلامی به شمار می‌رود که می‌تواند به پایداری و رفاه جامعه شهری کمک بسزایی نماید. - هدف اصلی این پژوهش، تحلیل طراحی شهری با الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی در شهر جدید سهند از طریق شناخت معیارهای تأثیرگذار است.

ارجاع به این مقاله: فدوی، ملیکا؛ پیربابایی، محمدتقی و صداقتی، عاطفه. (۱۴۰۲). تبیین شاخص‌های مطلوب برای طراحی شهرهای اسلامی با تأکید بر فرهنگ اسلامی (مورد مطالعه: شهر جدید سهند). *اندیشه راهبردی شهرسازی*، ۲(۴)، ۳۴-۱۹.

این مقاله به صورت دسترسی باز و مجوز Creative Commons CC BY-NC 4.0 قابل استفاده است.

doi <https://doi.org/10.30479/ust.2024.19989.1140>

OPEN ACCESS

©2024, UST. All rights reserved.

* نویسنده مسئول (رایانامه: pirbabaei@tabriziau.ac.ir)

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده با عنوان «طراحی شهری با الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی (مورد مطالعه: شهر سهند)» است که در دانشگاه هنر اسلامی تبریز به وسیله نویسنده اول و با راهنمایی نویسنده دوم و نویسنده سوم (استاد مشاور) در تاریخ در دانشگاه هنر اسلامی تبریز دفاع شده است.

۱- مقدمه و بیان مسئله

انسان همواره با محیط اطراف خود در رابطه و تعامل بوده است. محیطی که از عوامل و پدیده‌های طبیعی، عناصر انسان ساخت و محصول توسعه و رشد جوامع انسانی واکنش متقابل بین پدیده‌های طبیعی و انسان و کنش متقابل بین پدیده‌های طبیعی و انسان ساخت شکل گرفته است (شیخ میلانی و همکاران، ۱۴۰۰).

در گذشته در بافت‌های شهری و به خصوص بافت محلات مسکونی جداره ساختمان‌ها یکدست و به اصطلاح آستری آن‌ها از دید ناظر پنهان بوده‌اند (به علت تیپولوژی حیاط مرکزی و یا کوشکی‌بودن) شرایطی که همچنان در بافت‌های کهن شهرهای امروزی نیز شاهد بقایای آن هستیم، لذا فضاها در مقایسه با فضاهای امروزی از هندسه منظم‌تری برخوردار بوده‌اند و از آنجایی که اساساً توجه انسان‌ها در درک فضا ابتدا به عناصر منظم معطوف می‌شود، آشفته‌گی بافت کهن کمتر مورد توجه ناظر انسانی قرار می‌گرفت، در نتیجه فضا با کیفیت بالا برای ناظر درک می‌شد. اما امروزه بویژه در بازسازی بافت کهن و فرسوده به دلیل عدم قرارگیری قطعه‌بندی‌های زمین در یک راستا، هم‌اندازه نبودن آن‌ها و تحمیل استفاده از ضوابط ارائه شده بافت جدید در بافت قدیم جهت رعایت نظام توده فضا از طرف مدیران شهری، ساختمان‌های احداث شده در این قطعه‌ها طوری جای می‌گیرند که دارای نمای مناسبی نیست، برخلاف فرهنگ ایرانی اسلامی است و در معرض دید ناظر انسانی قرار بگیرند و همچنین فضاهایی بدون نظم هندسی در این بافت‌ها به وجود بیاید (مشکانی، ۱۳۹۳: ۲).

گسیختگی ناآگاهانه از فرهنگ غنی طراحی شهری و شهرسازی ایرانی بیشتر تحت تأثیر تبلیغات گسترده رسانه‌های تخصصی غرب و به دنبال آن مدرنیسم است. با ورود تفکر غربی به ایران در قرن نوزدهم و اشاعه آن در شهرسازی، روند مدرن‌شدن به صورت تقلید از شهرسازی مدرن غرب در این کشور به جریان افتاد و ساختارهای فضایی بسیاری از شهرهای کهن اسلامی که در این سرزمین استقرار یافته بودند، را دچار دگرگونی کرد. تأکید بر جدایی از گذشته در شهرهای ایران منجر به تخریب و نابودی بافت سنتی این شهرها در مقیاس وسیع شد. شهرسازی مدرن که با ارائه الگوی شهرهای مدرن در پی ایجاد فضایی با

سیمای ثابت بود تا برای همه مردم جهان قابل درک باشد، نه تنها سبب همانندسازی بسیاری از شهرهای جهان گشت که در عمل منجر به مسئله بحران در هویت‌های منطقه‌ای و بومی در بسیاری از جوامع و از جمله در کشور ما شد (ابراهیمی و اسلامی، ۱۳۸۹: ۶).

بدین ترتیب آنچه امروزه به عنوان دست‌مایه این جریان در شهرها و فضاهای شهری ما دیده می‌شود، چیزی جز فراموشی قرن‌ها تلاش و تجربه‌ی پیشینیان این مرز و بوم در عرصه معماری و شهرسازی و پیروی ناآگاهانه و سطحی از معماری و شهرسازی مدرن غرب نبوده و بسیاری از شاخصه‌ها و ویژگی‌های معماری و شهرسازی ایرانی در ساخت وسازه‌های امروز رنگ باخته و یا از میان رفته است و هویت اسلامی در شهرها صرفاً به ساختن چند مسجد در نقاط مختلف و یا کپی‌برداری‌های ناشیانه از گنبد و طاق در معماری فرم و فضاهای شهری محدود شده است (صادقی، ۱۳۹۳).

علاوه بر این با توجه به روند رو به رشد جمعیت در کلانشهرها به صورت عمودی رشد کردند. الگوی توده فضا با تأکید بر رشد عمودی به عنوان یکی از راه‌حل‌های اصلی مدنظر شهرسازان قرار گرفته است، در حالی که آسمان خراش‌های امروزی کمتر به ایجاد فضاهای تعاملاتی با مقیاس‌های شهری و محلی برای افراد مختلف توجه دارند. از این رو به دلیل الگو گرفتن از شهرهای مدرن غربی و پیش رفتن به سمت عمودی‌شدن کلانشهرها در ایران به معیارهای طراحی شهرهای ایرانی-اسلامی کمتر توجه می‌شود.

شهر جدید سهند برای سرریز شدن جمعیت کلان شهر تبریز شکل گرفت. شهر جدید سهند به دلیل حاکم‌شدن بناهای عمودی یا افقی بر شهر تبریز و مشکلات به وجود آمده ناشی از آن، در فاصله ۲۰ کیلومتری جنوب غربی شهر تبریز واقع شده است. در دهه ۷۰ و ۸۰ قبل از این که جمعیت در شهر تبریز افزایش یابد و این شهر گسترش یابد، معیارهای یک شهر ایرانی-اسلامی با تأکید بر الگوی توده فضا در بعد کالبدی، اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی و محیطی بیشتر در تبریز مشاهده می‌شد. در دهه ۹۰ به دلیل تأثیرپذیری از الگوی معماری-شهرسازی مدرن در غرب، جمعیت به سمت شهر جدید سهند سرریز شده است.

جداگانه بررسی کردند. از این رو نوآوری پژوهش حاضر در تحلیل دو متغیر مذکور به صورت توأمان است. از دیدگاه نظریه‌پردازان فضای شهری، فضا به دو دسته کارکردی و فرمی تقسیم می‌شود. فضاهای کارکردی شامل خیابان، میدان، زمین‌های بازی، بازارها و فضای باز اجتماعات محلی، فضایی برای سیاست، مذهب، دادوستد، ورزش، میدان مرکزی، خیابان، پارک و ... است. فضای فرمی شامل فضای شهری سنتی و مدرن است.

آلتمن^۱ عقیده دارد روش استفاده از فضاهای همگانی را قانون، عرف و مقررات تعیین می‌کند. کالین‌رو^۲ فضاهای شهری نقش و توده ساختمان‌ها، زمینه را تشکیل می‌دادند. در صورتی که طرح‌ها نوگرایانه، شهری را همچون نقش تصور کرده و توده ساختمان‌ها را نیز زمینه آن می‌داند. اشیپگل^۳ قلمرو خودی را در گام نخست، فضای همگانی معرفی می‌کند که اجازه‌ی داخل شدن به آن اندازه‌ای محدود شده و نقش فضای نیمه همگانی را باز می‌کند. هدمن^۴ توجه ویژه خود به موقعیت معماری سنتی در آفرینش فضاهای مطلوب شهری، باور دارد که معماری نوگرایانه سلاح ویرانگری در برابر معماری سنتی بدل شده است و فضا را مقوله‌ای بسیار همگانی می‌داند. بنتلی^۵ عقیده دارد فعالیت‌های همگانی در فضاهای همگانی نیز به بهانه حفظ شخصیت فضا، دارای منطق عملکردی ضعیفی است، چرا که در واقع در فضاهای همگانی، این خود فعالیت‌ها هستند که هر کدام به عنوان یک عامل پشتیبان مهم برای دیگر فعالیت‌ها عمل می‌کنند، مردم به این دلیل در فضاهای عمومی حضور پیدا می‌کنند تا مردمان دیگر را تجربه کنند. لذا اگر فضای همگانی برای فعالیت‌های جدا از هم، به واحدهای جداگانه قطعه قطعه شود. قسمت اعظم همه فن حریفی آن مکان از میان می‌رود (پاکزاد، ۱۳۸۹: ۲۸۱).

هویت^۶ عقیده دارد فرهنگ جنبه ضروری درک و نیاز جامعه است؛ زیرا توسعه در بستر فرهنگ شکل می‌گیرد و هدف احیای شهری فرهنگ‌محور توجه به حفظ ارزش‌های فرهنگی است و حفاظت از ثروت‌های بومی در جهت اعتلای نقش فرهنگی احیای شهری در محیط اجتماعی از اهمیت بسیاری برخوردار است. ایوانس^۷ عقیده دارد

مسئله اصلی پژوهش بررسی معیارهای شهر ایرانی-اسلامی با الگوی مطلوب توده فضا در شهر جدید سهند است. باید چگونگی استفاده از این الگو بر معیارهای ایرانی-اسلامی شهر جدید سهند بررسی شود.

۲- پیشینه پژوهش

هر شهر از مجموعه‌های بهم پیوسته و ناپیوسته ساخته شده که در معیار معماری هر کدام دارای یک ویژگی مستقل بوده و به هر یک از این مجموعه‌ها یک عنصر معماری گفته شده، مانند یک خانه مسکونی، یک مدرسه، یک مسجد و موارد مشابه. عناصر مستقل اشاره شده، می‌توانند در لایه طراحی شهری به عناصر شبیه بهم تبدیل شوند، به این معنا که وقتی از نزدیک به هر کدام از این مجموعه‌ها و عناصر معماری بنگریم، دارای خصوصیتی مستقل بوده اما زمانی که از دور به کل مجموعه نگریسته شود یک لایه مطرح است و آن هم لایه طراحی شهری است (زبردست و درسخوان، ۱۴۰۰). بنابراین این عناصر در عین استقلال شخصیتی خود، قابلیت پیوستگی و نشان‌دادن نقش در یک مجموعه بزرگتر که همان شهر است، نیز دارند. بدین ترتیب در طراحی شهری نیز به طراحی فرم و فضا (در مقیاس مجموعه‌ها) پرداخته می‌شود؛ این فرم‌ها یا فضاها در واقع همان عناصر معماری بوده که با قرارگیری در کنار یکدیگر و ارتباط و عملکرد متقابل با هم، مجموعه فرم و فضای شهر را شکل می‌دهند. هرچند تنها یکی از مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده فضاهای شهری، فرم یا صورت آن است و فضای شهری نیز مانند سایر پدیده‌ها دارای محتوا نیز بوده که در برگیرنده عملکرد و معنای یک فضا است و ارتباط متقابل این مؤلفه‌ها سبب حضور و فعالیت انسان‌ها در فضا و در نهایت شکل‌گیری مفهوم واقعی فضای شهری می‌شود (پاکزاد، ۱۳۸۹: ۹۶).

در ارتباط با مفهوم طراحی شهری با الگوی توده و فضای مطلوب و فرهنگ اسلامی در شهرها پژوهش‌های متعدد خارجی و داخلی انجام شده است که با توجه به مطالب فوق می‌توان گفت بیشتر پژوهشگران متغیر طراحی شهری بر اساس الگوی توده-فضا به صورت جدا مورد مطالعه قرار دادند و متغیر فرهنگ اسلامی-ایرانی در شهر را هم

برندسازی مجدداً مکان استفاده می‌شوند (Evans, 2020). دسته بندی فضاهای عمومی براساس دیدگاه متخصصین در جدول ۱ قابل مشاهده است.

احیای شهری فرهنگ‌محور به عنوان رویکردی از فرآیند احیای شهری، بر استفاده از فرهنگ و فعالیت فرهنگی به عنوان یک کاتالیزور یا موتور محرک برای فعالیت‌های احیاء تمرکز دارد و اغلب این فعالیت‌ها در استراتژی‌های

جدول ۱. دسته‌بندی فضاهای عمومی بر اساس دیدگاه متخصصین

نوع تقسیم بندی فضا	فضای عمومی	صاحب نظر
کارکردی	<ul style="list-style-type: none"> خیابان، میدان، زمین‌های بازی، بازارها و فضای باز اجتماعات محلی عمومی خارجی، عمومی داخلی، شبه فضاهای عمومی داخلی و خارجی عمومی شهری، نیمه عمومی شهری، عمومی خاص یک گروه عرصه فرهنگی اجتماعی فضایی برای سیاست، مذهب، دادوستد، ورزش 	<ul style="list-style-type: none"> کار^۸ کرمونا^۹ چرمایف^{۱۰} و الکساندر^{۱۱} لنگ^{۱۲} والزر^{۱۳}
فرمی	<ul style="list-style-type: none"> عمومی خارجی، عمومی داخلی، شبه فضاهای عمومی داخلی و خارجی میدان بسته، میدان مسلط، میدان هسته ای، میدان گروهی، میدان بی‌شکل مثلث، دایره، مربع سه گونه فضای شهری سنتی، یک گونه فضای شهری مدرن (بر اساس موقعیت بلوک، میدان، خیابان نسبت به هم) عرصه عملکردی محسوریت آثار تاریخی، توده، شکل 	<ul style="list-style-type: none"> کرمونا زوک^{۱۴} راب کریبر^{۱۵} لفون کریبر^{۱۶} لینگ^{۱۷} سپته^{۱۸}

و همکاران، ۱۴۰۲).

شهرهای اسلامی همواره مورد توجه و بررسی محققین غربی و شرقی بوده است؛ در این زمینه بررسی باستان‌شناسان برای شناخت مبانی و الگوهای شهر اسلامی انجام شده است. بعضی از اسناد مبتنی بر نبود توافق نظر پژوهشگران پیرامون خصوصیات شهرهای اسلامی، به عدم شناخت صحیح اسلام و مبانی فکری آن توسط محققین غربی برمی‌گردد (نقی‌زاده، ۱۳۹۲).

تحقیقات در زمینه شهر اسلامی سابقه‌ای طولانی داشته و اظهار نظرهای فراوانی در این ارتباط از سوی طیف وسیعی از پژوهندگان و مورخین ارائه شده است. شهر اسلامی به شهرهایی گفته می‌شود که در سرزمین‌های دارای اعتقادات و فرهنگ صورت گرفته از دین اسلام ایجاد شده یا توسعه یافته‌اند. از نظر برخی محققین، تنها قرارگرفتن شهرهای مورد بررسی در محدوده فرمانروایی مسلمانان، برای اطلاق شهر اسلامی رضایت‌بخش نبوده و شناخت وجود تفاوت بین شهر اسلامی و دیگر شهرهای خارج از محدوده اسلامی نیز به چشم می‌خورد. در نتیجه اهمیت دین اسلام و فرهنگ اسلامی در ایجاد الگوی بخصوصی از زندگی شهری، سبب‌شده مطالعات مربوط به شهر اسلامی در اوایل قرن بیستم به یک موضوع جدی تبدیل شود (پوراحمد و موسوی، ۱۳۸۹: ۳). در این راستا، هر یک از محققین برای

وقتی سخن از کالبد به میان می‌آید، توده و فضا به عنوان ساده‌ترین تقسیم‌بندی به ذهن انسان خطور می‌کند (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۸). این دو به عنوان بخش مهمی از کالبد در ایجاد ساختارهای کالبدی-ادراکی و کالبدی-عملکردی نقش دارند و کیفیت‌های متفاوتی را خلق می‌کنند. توده و فضا عناصر مهمی هستند که در اتحاد با یکدیگر، یک بنا را موجودیت می‌بخشند. توده به معنی بخش‌های توپر و ساخته‌شده و فضا به معنی بخش‌های توخالی است و این دو به طور عام در تضاد با یکدیگر فهم می‌شوند (فلاح و شهیدی، ۱۳۹۴).

فضای بدون توده قابل درک نیست، ساخت بناها به صورت توده خالص نیز نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای انسانی باشد و اگر این دو به صورت درست طراحی نشوند کیفیت مکان به درستی طراحی نشوند، کیفیت مکان به درستی تحقق پیدا نخواهد کرد. برای جمع‌بندی مبحث توده و فضا می‌توان به سه نظریه طرح زمینه، ارتباط و مکان اشاره نمود. در نظریه طرح زمینه به ارتباط و یا نسبت میان توده و فضا پرداخته شده است. در این نظریه مهمترین موضوعی که به آن اشاره شده، سازمان‌دادن رابطه توده و فضا است. اگر رابطه میان توده و فضا متعادل نباشد، اجزای بنا و بافت از هم جدا و از چارچوب بیرون می‌شوند که نتیجه آن، فضای گمشده و ناپیوسته است (اکبری زین

واقع شده و بازارها که در تمام اقلیم‌های اسلامی شکل و سلسله‌مراتب عملکردی مشابه دارند. با وجود اینکه وحدت در بخش اقتصادی شهر، بخش‌های مسکونی خواهان جدایی و مستقل است. در این صورت که هر محله مختص به یک قوم شده و مسجد، حمام و بازار خود را دارد.

یکی دیگر از محققین به نام ایرا لاپیدوس^{۲۳} در سال ۱۹۶۷ با مطالعه روی سه شهر حلب، قاهره و دمشق سعی کرد که این شهرها را از دیدگاه اجتماعی مورد مطالعه قرار دهد و به این نتیجه رسید که ساختار شهرهای اسلامی از گروه‌های مختلف اجتماعی همچون رهبران مذهبی (علماء)، نخبگان نظامی، رهبران محلی و تجار تشکیل شده که رابطه بین این ریزگروه‌های اجتماعی است که شهرهای اسلامی را کنترل و بر آنها حکومت می‌کند. این در حالی است که آلبرت هوران^{۲۴} برخلاف لاپیدوس اذعان می‌دارد ساختار شهر نمی‌تواند فقط به عنوان تجلی مستقیم ساختار اجتماعی فرض شود و عوامل فیزیکی هم باید جزء عناصر مؤثر در نظر گرفته شوند. او نیز همچون نویسندگان پیشین شهر اسلامی را شامل محله یا شهر حکومتی، در یک گروه شهری قرار گرفته که کانون آن شامل مسجدهای بزرگ، مدارس مذهبی، بازارهای مرکزی با کاروانسراها و قیصریه‌ها است، هسته‌های محله‌های مسکونی که دارای دو ویژگی اصلی ترکیب محلی با ناهمسویی‌های دینی و قومی، جدایی و استقلال نسبی هر محله یا گروه از سایر محلات و حومه می‌داند (Al-saoud, 2001: 21).

نزار الصیاد^{۲۵} به عنوان نظریه‌پرداز دیگر، تعریف کلی الگووار در مورد شهر اسلامی ارائه می‌دهد. از نظر او شهرهای اسلامی را گره‌های مرکزی با یک مسجد جامع و یک فضای حکومتی مشخص و یا یک مسیر اصلی تشکیل می‌دهند که نظیر یک ستون فقرات از یک دروازه تا دروازه بعدی امتداد پیدا کرده و برترین سازه‌های شهری در راستای بازار خطی آن نهاده شده است. از این بازار خطی نیز راه‌هایی منشعب شده که بازارهایی نامنظم ولی با عملکردی مشخص هستند. مناطق مسکونی که به سکونت شهروندان اختصاص دارد دارای بناهای درونگرا بوده و هرکدام به یک گروه مشخص از ساکنان اختصاص داده شده‌اند و دسترسی به آنها از طریق یک گذر بن‌بست

نشان‌دادن این تمایز به دنبال شناخت ابعادی بوده‌اند تا با آن‌ها شهر اسلامی را به عنوان پدیده‌ای منحصر به فرد و دارای هویت معرفی نمایند؛ گاه با مسائل کالبدی، گاه با مسائل انسانی و اجتماعی و گاه با شناخت ماهیت و چیستی شهر اسلامی. نکته قابل توجه در ارائه خصوصیات این شهرها این است که علی‌رغم روش‌شناسی‌های متفاوت هر یک از این محققین، غالباً تحقیقات بر پایه مطالعاتی است که از شهرهای شمال آفریقا و مصر و سوریه صورت گرفته است (موحد و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۸).

ویلیام مارسز^{۱۹} در اوایل قرن بیستم مفاهیمی را درباره شکل و ساختار شهر اسلامی با مطالعه بر روی شهرهای شمال آفریقا و ارائه مدلی بنیادین برای همه شهرهای اسلامی عرضه می‌کند. از نظر وی عناصر اصلی شهر آرمانی اسلامی شامل مسجد جامع، بازار مجاور مسجد و حمام بوده که موقعیت را برای عبادت مسلمان مهیا می‌سازند.

سپس برادر وی، جورج مارسز^{۲۰} نیز شهر اسلامی را شامل مسجد به عنوان نهاد دینی سیاسی در مرکز شهر و بازار که نام ابهام‌آمیز قیصریه را به خود گرفته و حمام در مرحله بعدی است که ویژگی‌هایی از جمله تقسیم‌بندی مناطق مسکونی طبق قومیت یا حرفه و سلسله‌مراتب سازماندهی شغل‌ها در اطراف مسجد جامع را بر توصیفات برادر خویش می‌افزاید. به این صورت که شغل‌ها برحسب میزان پاکیزگی و مقبولیت در اطراف و یا نزدیکی مسجد استقرار یافته‌اند؛ به عنوان مثال عطارها، شمع‌فروشان و کتاب‌فروشان نزدیک‌ترین مشاغل به مسجد هستند.

له تورنه^{۲۱} پژوهشگر دیگری است که براساس نتایج حاصل از مطالعاتش درباره شهر فاس و تعمیم آن به تمام شهرهای اسلامی، عناصر جدیدی را به تعاریف قبلی اضافه می‌کند. از نظر او شهر، تعدادی دروازه اصلی برای آمدو شد خارج شهر دارد که در طول این مسیرها دروازه‌های کوچکتری نیز برای هر محله وجود دارند که در طول شب بسته می‌مانند (فلاح، ۱۳۹۰: ۳۷).

گوستاو ون گران بام^{۲۲} نیز شکل فیزیکی شهرهای اسلامی را شامل دو کانون اصلی یعنی مسجد جامع و بازارها می‌داند. مسجد جامع به عنوان نهاد دینی، سیاسی و معنوی در طول محورهای اصلی شهر یا در چهارراه قرار می‌گیرد و در مجاور آن بنای حکومتی و کاخ حکمران شهر

خارجی و نمایان شهری است. هرچند تأثیر فراوان فرم‌ها و نظام کالبدی در جهت بخشی به فرایندها و کلیات آن قابل تکذیب نیست. فرایندها و آرمان‌های اساسی شهر اسلامی در لایه‌های باطنی شهر نهفته است و فرم آن نیز در این بستر و از جهت هماهنگی و رابطه متقابلی که با درون آن برقرار می‌کند، اهمیت می‌یابد و نه مستقل از آن، برخی در بررسی‌های خود از فرایندها یا فرم‌های جغرافیایی به موضوعات بزرگ و مکتبی پرداخته‌اند (کوشکی و وارثی، ۱۴۰۱).

طبق شناخت اسلامی، حیات دارای دو سطح ماده و معناست که شامل جسم و روح، عالم طبیعت و عالم متافیزیکی می‌شود (علی الحسائی و همکاران، ۱۴۰۱).

اسلام به عنوان برترین و تنها اصل واحد برای خوش‌بختی انسان، توانایی رسیدن به محیطی با ارزش‌های واقعی شخصی و اجتماعی با ماهیت اسلامی است. در این رابطه شهر اسلامی با تأثیرگرفتن از فرهنگ و آموزه‌های دینی، از قابلیت داشتن جوامع پایدار و ایده‌آل، برای رشد فضیلت‌های انسانی و رسیدن به کمال نهایی برخوردار است (موسوی و همکاران، ۱۴۰۰).

ماهیت و چگونگی شهر و شهر اسلامی در آموزه‌های اسلامی، علت و سرچشمه موضوعات وسیع و ادامه‌داری است که نیازمند بررسی و تحقیقات گسترده‌ای در مآخذ ارائه‌کننده این آموزه‌هاست (یاسوری و همکاران، ۱۴۰۱ به نقل از غنی‌زاده، ۱۳۹۴). شهرسازان طبق معماری حاکم بر شهرها، آن را شهری می‌دانند که طبق فرهنگ اسلامی ساخته است، عالمان دین باتوجه به نوع حکومتی که بر آن شهر چیره شده است. می‌توان گفت که دین اسلام عامل مسلط بر شهر اسلامی است و بی‌شک تمام مولفه‌ها و عناصر زندگی اجتماعی و کالبدی شهر طبق این نظام ماهیت پیدا می‌کند. می‌توان گفت شهر اسلامی، براساس مبانی و آموزه‌های مطابق قرآن و روایات پایه‌گذاری شده است (ایازی، ۱۳۸۷: ۱۰۴). شهر نیز چون فطرت در ذات خود دارای دو مبحث باطنی و ظاهری است (جهان‌بخش و دل‌زنده، ۱۳۹۳: ۸۳).

شهری که شهرسازی آن به طور نسبی، برحسب کلیات و آموزه‌های قرآنی و نبوی ساخته شده است را شهر اسلامی می‌نامند. هر شهر اسلامی، با توجه به فناوری، مصالح،

امکان‌پذیر است. از نظر ساختار فضایی، نیز هیچ فضای عمومی باز و بزرگ شهری برای حرکت و رفت-وآمد در شهر دیده نمی‌شود. به علاوه شهر یک قلعه یا یک مجموعه دفاعی در حومه خود نیز دارد.

آنچه مورد اشاره قرار گرفت، آرای اصلی محققین غربی در مورد شهر اسلامی است. هر چند عده‌ای معتقدند هر گونه سیمای مشترک را نمی‌توان به سهولت و با استناد به اسلام توضیح داد، ولی در مقابل، بسیاری بر این استدلال تأکید می‌ورزند که روابط و مناسبات اجتماعی متأثر از باورهای دینی و ارزش‌های مذهبی نقش بسیار مهمی را در ساخت و سازمان کالبدی شهر اسلامی داشته است. به عقیده این گروه روابط و احکام اسلامی عوامل ساخت کالبدی شهرها و شکل‌گیری عناصر شهری و نحوه استقرار آن‌ها هستند. آنچه مشهود است شهر اسلامی برای پاسخگویی به نیازهای مذهبی، اقتصادی، سکونتی و فرهنگی ساکنین سازمان می‌یابد و تردیدی نیست که در این ساماندهی، جهان بینی، مناسبات و احکام اسلامی نیز نقش متمرث‌تری را بجا می‌آورد. در نتیجه انتظار می‌رود مدل شهراسلامی از الگوی مشخص و برجسته‌ای پیروی کند. در این صورت، کارکردهای اصلی و ویژگی‌های بنیادی شهر سنتی شرق اسلامی که همه در آن اتفاق نظر دارند به اعتقاد اکارت اهلرز^{۲۶} بدین قرار است. دسته‌بندی ویژگی‌های شهر اسلامی بر اساس دیدگاه متخصصین در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲. ویژگی‌های شهراسلامی براساس دیدگاه متخصصین

صاحب نظر	فضای عمومی
ویلیام جورج مارسز	مسجد جامع، بازار مجاور مسجد و حمام مسجد و بازارها
گوستاو ون	مسجد جامع و بازارها و محلات مسکونی
ایرا لاپیدوس	مسجدهای بزرگ، مدارس مذهبی، بازارهای مرکزی با کاروان سراها و قیصریه‌ها، هسته‌های محله‌های مسکونی
نزار الصیاد	یک مسجد جامع و یک فضای حکومتی مشخص و یا یک مسیر اصلی

۳- مبانی نظری

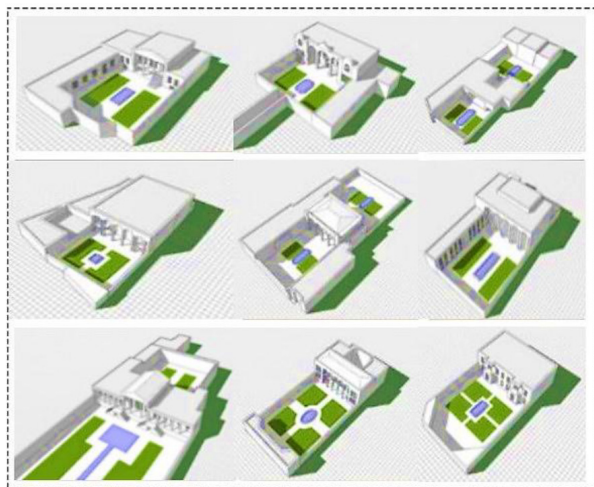
شهر جز اساسی‌ترین عرصه زیست انسان و بزرگ‌ترین سلول تمدنی است و مطالعه تأثیر و تأثر این عرصه جایگاه خاصی را داراست. فرم شهر مجموعه‌ای از نظام کالبدی و فیزیکی، پوسته

جدول ۳. ویژگی شهر اسلامی مستخرج از مبانی نظری

ویژگی شهرهای اسلامی
مسجد
بازار
حمام
میدان
محلات مسکونی
کاروانسراها
مسیرها
قیصریه
تاسیسات و استحکامات نظامی

فرم‌ها یا فضاها در واقع همان عناصر معماری هستند که با قرارگیری در کنار یکدیگر و ارتباط و عملکرد فرم و فضای شهر را شکل می‌دهند. ارتباط متقابل این مؤلفه‌ها سبب حضور و فعالیت انسان‌ها در فضا و در نهایت شکل‌گیری مفهوم واقعی فضای شهری می‌شود. فضا به دو دسته کارکردی و فرمی تقسیم می‌شود. الگوی توده و فضا مستخرج از مبانی نظری در شکل ۱ ارائه می‌شود.

شکل ۱. الگوهای توده-فضا رایج در شهرهای ایرانی-اسلامی
منبع: (قره‌بگلو و همکاران، ۱۳۹۷)

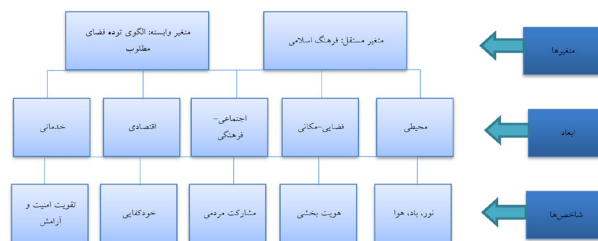
انسان همواره با محیط اطراف خود در رابطه و تعامل بوده است. محیطی که از عوامل و پدیده‌های طبیعی، عناصر انسان ساخت و محصول توسعه و رشد جوامع انسانی و واکنش متقابل بین پدیده‌های طبیعی و انسان و کنش متقابل بین پدیده‌های طبیعی و انسان ساخت شکل گرفته است. در واقع انسان همواره رابطه‌ای نزدیک،

دانش و هنر و فرهنگ بومی که با بنیاد و ارزش‌های اسلامی ناسازگار باشند، هویت و چیستی خاصی خواهد داشت. مکانی که احکام اسلامی جاری بوده و بر اساس فرهنگ اسلامی ساخته شده باشد و تفسیر و تجلی خاص خویش را داشته باشد را شهر اسلامی می‌نامند (قنبری و همکاران، ۱۴۰۰ به نقل از بمانیان، ۱۳۹۳).

امروزه مسئله مهم و اساسی این است که در جامعه اسلامی اکثر سنت‌های اسلامی در شهرسازی مورد اهمال واقع شده و شهرهای امروزی با پیروی کردن و تکرار نادرست الگوهای بیگانه و غربی هستند که از جهان‌بینی حاکم بر مغرب زمین نشأت گرفته‌اند. وجود سلسله مراتبی از راندمان‌ها با مسجد آدینه (راندمان دینی) و بازار (راندمان اقتصادی و قلب فعالیت‌های کسب‌وکار سنتی) به عنوان هسته مرکزی فضایی هر شهر اسلامی وجود سلسله‌مراتب بازرگانی و پیشه‌وری در درون بازار، به گونه‌ای که نه تنها نظم و ترتیب معینی از فعالیت‌های کسب‌وکار و صنف‌بندی در سرتاسر مجموعه بازار دیده می‌شود، بلکه از نظر بازرگانی، دکان‌ها با جنس‌های مقبول و طراز اول در حوالی هسته بازار و گذرگاه‌ها یا راسته‌های معتبر بوده و مبادله اجناس پست و ارزان در فاصله‌ی دورتری از مرکز جایگذاری شده است. حکما نظم، ترتیب و ارزش‌گذاری تفاوت راسته بازارها و دیگر کالبدی‌های مجموعه اقتصادی بازار بیشتر حاصل اثربخشی نیروهای اقتصادی است. وجود محلات مسکونی درون شهری (راندمان مسکونی) با جدایی‌طلبی مناسب و سازگار با تفاوت‌گذاری‌های اجتماعی، قومی، دینی و ... مردم شهر است. وجود تاسیسات و استحکامات نظامی دفاعی (راندمان دفاعی) نظیر حصار، برج، بارو، دروازه‌ها، بندها و دربندهای محلات است. در نتیجه مشخصات ویژه دیگری از جمله گورستان‌ها و بازارهای دوره‌ای بیرون باروی شهر است. عناصر ساخت کالبدی شهرهای ایرانی اسلامی شامل مسجد (کاربری مذهبی)، خانه‌ها و کاربری مسکونی، بازارها (کاربردهای تجاری)، محله، مدارس و کاربردهای آموزشی، میدان، شبکه معابر، باغ‌ها و فضاهای سبز، کاربری‌های تفریحی و اوقات فراغت و آب انبارها است. ویژگی شهر اسلامی مستخرج از مبانی نظری در جدول ۳ ارائه شده است.

سازمان‌های مدیریت شهری سهند و اساتید حوزه برنامه‌ریزی شهری تشکیل می‌دهند. همچنین حجم نمونه کارشناسان، تعداد ۸۰ نفر است. نمونه‌گیری به صورت تصادفی از نوع طبقه‌بندی است. گروهی از کارشناسان سازمان‌های مدیریت شهری سهند و اساتید حوزه شهرسازی به عنوان نمونه مطالعات انتخاب شده‌اند. کارشناسان به طبقات متفاوت (هیات علمی ۵۰ درصد، اساتید دانشگاهی ۲۵ درصد و مدیران شهری ۲۵ درصد) تقسیم شده و از هر طبقه نمونه موردنظر انتخاب شده است. در این پژوهش رویایی ظاهری و محتوایی پرسشنامه، با نظر متخصصین و اساتید دانشگاهی، تایید شده است. پایایی آزمون با محاسبه آلفای کرونباخ به میزان ۰/۸۶۲ مورد تایید قرار گرفت.

مستقیم و بدون واسطه با محیط پیرامون خود داشته و در این رابطه متعامل و پویا، هم استفاده کننده از محیط، هم خلق کننده محیط و هم متاسفانه تخریب کننده محیط بوده است. ابعاد، شاخص‌ها و معیارهای تحقیق در شکل ۲ و جدول ۴ ارائه شده است.

شکل ۲. چارچوب نظری پژوهش

جدول ۴. تبیین شاخص‌های مطلوب برای طراحی شهرهای اسلامی با تاکید بر فرهنگ اسلامی

جدول ۵. ویژگی توصیفی جامعه آماری مورد مطالعه

ماهیت	نوع
مرد (۴۰ درصد)	جنسیت
دکتري (۶۸ درصد)، کارشناسی ارشد (۲۵ درصد)	تحصیلات
هئیت علمی دانشگاه (۵۰ درصد)، استاد دانشگاه (۲۵ درصد)، کارشناس شهرداری (۲۵ درصد)	شغل

معیار	شاخص	ابعاد
● تأثیر شرایط اقلیمی بر ساخت و سازها در قالب کاربری‌های متنوع ● تأکید بر باغ‌ها و فضاهای سبز در شهر اسلامی	نور، باد، هوا	محیطی
● تأثیر معماری سنتی و مدرن بر شکل‌گیری ساختمان‌ها در شهر اسلامی ● امکانات در دسترس محلی برای ساکنان ● وجود تاسیسات و استحکامات نظامی در شهر اسلامی ● ساخت خانه‌ها و کاربری مسکونی بر اساس الگوی شهر اسلامی ● ایجاد گورستان‌ها در بیرون شهر	هویت بخشی	فضایی-مکانی
● مسجد به عنوان هسته‌ی مرکزی فضایی هر شهر اسلامی ● توجه به میدان در راستای تعاملات اجتماعی و مراسم و رویدادها ● مرکزیت حاصل‌شده در ساختار شهر اسلامی ناشی از مرکزیت سیاسی	مشارکت مردمی	اجتماعی-فرهنگی
● بازار به عنوان هسته‌ی مرکزی فضایی هر شهر اسلامی	خودکفایی	اقتصادی
● تأکید بر مدارس و کاربردهای آموزشی در شهر اسلامی ● تأکید بر کاربری‌های تفریحی و اوقات فراغت	تقویت امنیت و آرامش	خدماتی

روش گردآوری اطلاعات نیز براساس اقداماتی از جمله بررسی و مطالعات کتابخانه‌ای، مطالعات اسنادی، مرتبط با سازمان‌های مدیریت شهری سهند و اساتید حوزه شهرسازی، بررسی نشریات و مجلات و اسناد منتشرشده در رابطه با موضوع تحقیق و... است و جهت تدوین چهارچوب مباحث و مبانی نظری تحقیق از تمام ابزارهای قید شده استفاده شده است. علاوه بر این، ابزار تحقیق پرسش‌نامه از نوع بسته است. برای تحلیل طراحی شهری با الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی در شهر جدید سهند از مدل تاپسیس^{۲۷} استفاده شده است.

۵- معرفی محدوده مورد پژوهش

شهر جدید سهند در شمال غربی مرکز شهرستان اسکو واقع شده است. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۶۰۰ متر است. این شهر با مختصات طول‌های جغرافیایی بین ۳-۴۶ درجه و ۱۴۶ درجه و عرض‌های جغرافیایی ۳-۳۷ و ۵۹-۳۷ در ۲۰ کیلومتری جنوب غربی تبریز در مجاورت جاده

۴- روش پژوهش

این تحقیق به لحاظ ماهیت، کاربردی و به لحاظ روش مبتنی بر روشی توصیفی-تحلیلی است. داده‌های موردتحلیل از پیمایش حاصل شده است. جامعه آماری پژوهش را کارشناسان، نخبگان و مسئولین ذی‌ربط

جدول ۶. عوامل و زیرعوامل شناسایی شده مرتبط با توده فضا و شهرهای اسلامی

نواحی شهری	مساحت کل (هکتار)	مساحت مسکونی (هکتار)	جمعیت پذیری
۱	۲۷۶/۳	۱۳۰/۷	۳۰۷۶۹
۲	۲۵۲/۵	۹۳/۴	۲۰۴۹۷
۳	۱۷۱/۲	۵۵/۳	۱۷۶۱۳
۴	۱۵۰/۷	۶۹/۷	۱۶۳۸۷
۵	۱۱۳/۷	۵۰/۲	۱۳۷۲۸
جمع	۹۶۵/۴	۳۹۹/۳	۹۸۹۹۴

۶- یافته‌های پژوهش و بحث

تحلیل طراحی شهری با الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی در شهر جدید سهند با استفاده از مدل تاپسیس:

مرحله اول: تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس n آلترناتیو و k شاخص رابطه (۱):

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

مرحله دوم: استاندارد نمودن داده‌ها و تشکیل ماتریس استاندارد از طریق رابطه زیر:

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

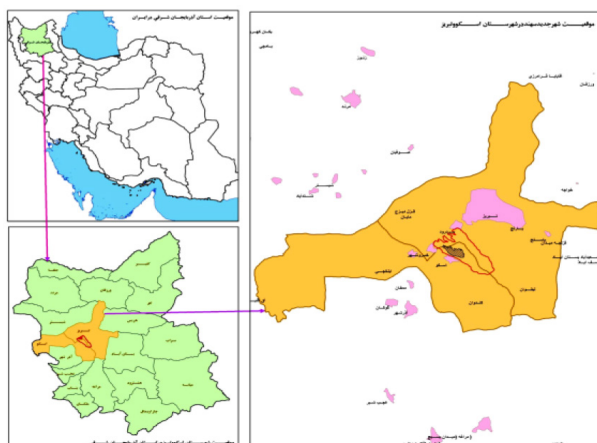
رابطه (۳):

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

مرحله سوم: تعیین وزن هر یک از شاخص‌ها W_i بر اساس

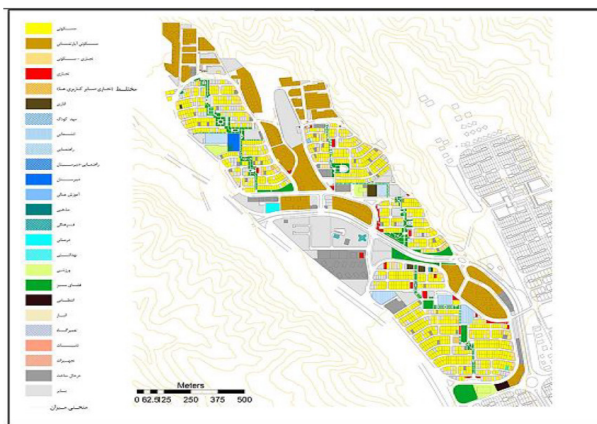
$$\sum_{i=1}^n W_i = 1$$

تبریز-مراغه و بر روی ارتفاعات مجاور دست خسرو شهر و دره اسکو واقع است و اختلاف ارتفاع آن با نقاط مجاور در دره اسکو بیش از یکصد متر است. شکل ۳، محدوده شهر جدید سهند را نمایش می‌دهد.

شکل ۳. موقعیت جغرافیایی شهر جدید سهند

در شکل ۴ نقشه وضع موجود کاربری اراضی شهر جدید سهند آمده است. با توجه به وضع موجود شهر جدید سهند بیشترین کاربری مختص به کاربری مسکونی (زرد) و مسکونی آپارتمانی (خردلی) و زمین‌های بایر (خاکستری) است.

شکل ۴. وضع موجود کاربری اراضی شهر جدید سهند

هدف از تاسیس شهر جدید سهند، اسکان‌دادن سرریز جمعیت تبریز که با استقبال عظیم مردم تبریز روبه‌رو شده است. کاربری عمده در این حوزه مسکونی بوده که به همراه اراضی خالی و درحال ساخت بیشترین مساحت را دربرگرفته‌اند. ویژگی‌های جمعیتی شهر جدید سهند در جدول ۶ شرح داده شده است.

رابطه (۴):

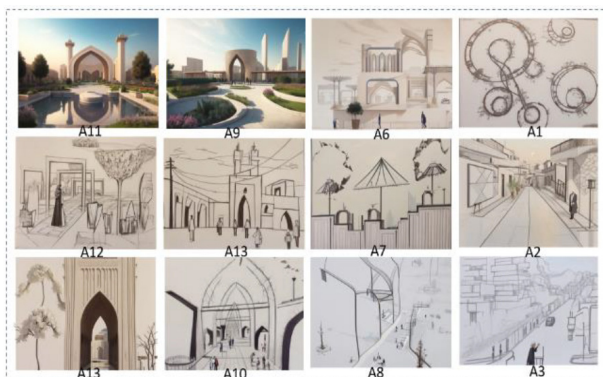
$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1' r_{11} & w_2' r_{12} & \dots & w_n' r_{1n} \\ w_1' r_{21} & w_2' r_{22} & \dots & w_n' r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ w_1' r_{m1} & w_2' r_{m2} & \dots & w_n' r_{mn} \end{bmatrix}$$

رابطه (۱۱):

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

مرحله هشتم: رتبه‌بندی آلترناتیوها بر اساس میزان C_i^* . میزان فوق بین صفر و یک ($0 \leq C_i^* \leq 1$) در نوسان است. در این راستا $C_i^* = 1$ نشان دهنده بالاترین رتبه و $C_i^* = 0$ نیز نشان دهنده کمترین رتبه است.

با عنایت بر ابعاد و شاخص‌های طراحی شهری با الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی در شهر جدید سهند و عوامل و مؤلفه‌های مؤثر بر آن، با استفاده از مدل تاپسیس اقدام به تعیین میزان ابعاد الگوی توده فضا با تأکید بر فرهنگ اسلامی-ایرانی در شهر جدید سهند شده است. بر این مبنا نخست معیارها و گویه‌های استخراج شده محاسبه شده؛ بدین معنی که پرسشنامه از کارشناسان شهرداری و حوزه برنامه‌ریزی شهری پر شده و در میانگین پاسخ‌ها در گویه محاسبه شده و سپس در زیر ابعاد جمع‌بندی شده است تا میزان و سطح الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی سنجش شود. جدول ۷ میانگین پاسخ‌ها را نشان می‌دهد، که هر کاربری (شامل کاربری خدماتی، فرهنگی، اجتماعی و ...) از ۱۳ شاخص پژوهش، چه میزان درصدی را کسب کرده‌اند. در شکل ۵ شاخص‌های الگوی توده و فضا مطلوب با تأکید بر فرهنگ اسلامی به صورت اسکیس‌های دستی و سه بعدی‌های رندر گرفته شده آمده است.

شکل ۵. شاخص‌های الگوی توده و فضا مطلوب با تأکید بر فرهنگ اسلامی

$$A^* = \{(\max_i v_{ij} | j \in J), (\min_i v_{ij} | j \in j')\}$$

رابطه (۶):

$$A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$$

مرحله پنجم: تعیین فاصله i امین آلترناتیو از آلترناتیو حداقل (پایین‌ترین عملکرد هر شاخص) که آن را با (A^-) نشان می‌دهند.

رابطه (۷):

$$A^* = \{(\min_i v_{ij} | j \in J), (\max_i v_{ij} | j \in j')\}$$

رابطه (۸):

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

مرحله ششم: تعیین معیار فاصله‌ای برای آلترناتیو ایده‌آل (S_i^*) و آلترناتیو (S_i^-).

رابطه (۹):

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

رابطه (۱۰):

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

مرحله هفتم: تعیین ضریبی که برابر است با فاصله آلترناتیو حداقل (S_i^-) تقسیم بر مجموع فاصله آلترناتیو حداقل (S_i^-) و فاصله آلترناتیو ایده‌آل (S_i^*) که آن را با (C_i^*) نشان داده و از رابطه زیر استفاده می‌شود:

جدول ۷. ماتریس بی مقیاس موزون

ردیف	شاخص	محیطی	فضای سبز	کالبدی	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	خدماتی
A1	مرکزیت حاصل شده در ساختار شهر اسلامی ناشی از مرکزیت سیاسی	۰/۰۴۰	۰/۰۶۴	۰/۰۱۲	۰/۰۰۵	۰/۰۳۲	۰/۰۴۰	۰/۰۳۹
A2	امکانات در دسترس محلی برای ساکنان	۰/۰۵۳	۰/۰۴۰	۰/۰۱۰	۰/۰۰۳	۰/۰۴۹	۰/۰۴۸	۰/۱۷۷
A3	تأکید بر باغ‌ها و فضاهای سبز در شهر اسلامی	۰/۰۴۷	۰/۰۷۲	۰/۰۱۰	۰/۰۰۳	۰/۰۲۲	۰/۰۲۴۰	۰/۰۳۹
A4	تأکید بر مدارس و کاربردهای آموزشی در شهر اسلامی	۰/۰۴۰	۰/۰۵۶	۰/۰۱۲	۰/۰۰۴	۰/۰۱۶	۰/۰۱۶	۰/۰۲۰
A5	ایجاد گورستان‌ها در بیرون شهر	۰/۰۴۰	۰/۰۵۶	۰/۰۱۲	۰/۰۰۴	۰/۰۱۶	۰/۰۱۶	۰/۰۲۰
A6	وجود تاسیسات و استحکامات نظامی در شهر اسلامی	۰/۰۴۰	۰/۰۵۶	۰/۰۱۰	۰/۰۰۳	۰/۰۱۶	۰/۰۱۶	۰/۰۲۰
A7	تأثیر شرایط اقلیمی بر ساخت و سازها در قالب کاربری‌های متنوع	۰/۰۶۰	۰/۰۴۸	۰/۰۱۲	۰/۰۰۵	۰/۰۲۷	۰/۰۳۲	۰/۰۲۰
A8	تأثیر معماری سنتی و مدرن بر شکل‌گیری ساختمان‌ها در شهر اسلامی	۰/۰۱۳	۰/۰۳۲	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۸	۰/۰۲۰
A9	ساخت خانه‌ها و کاربری مسکونی بر اساس الگوی شهر اسلامی	۰/۰۲۷	۰/۰۴۰	۰/۰۰۸	۰/۰۰۳	۰/۰۳۸	۰/۰۶۴	۰/۱۷۷
A10	بازار به عنوان هسته‌ی مرکزی فضایی هر شهر اسلامی	۰/۰۴۰	۰/۰۵۶	۰/۰۰۹	۰/۰۰۴	۰/۰۳۲	۰/۰۴۸	۰/۰۹۸
A11	توجه به میدان در راستای تعاملات اجتماعی و مراسم و رویدادها	۰/۰۵۳	۰/۰۷۲	۰/۰۱۲	۰/۰۰۴	۰/۰۳۲	۰/۰۴۸	۰/۱۱۸
A12	تأکید بر کاربری‌های تفریحی و اوقات فراغت	۰/۰۳۳	۰/۰۶۴	۰/۰۰۹	۰/۰۰۴	۰/۰۳۲	۰/۰۴۸	۰/۱۳۸
A13	مسجد به عنوان هسته‌ی مرکزی فضایی هر شهر اسلامی	۰/۰۳۳	۰/۰۶۴	۰/۰۱۰	۰/۰۰۳	۰/۰۳۸	۰/۰۴۸	۰/۰۹۸

هر چقدر مقدار CLi بزرگ‌تر باشد، بهترین راه‌حل ایده‌آل محسوب می‌شود. جدول ۸ فاصله الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی شهر جدید سهند با راه‌حل‌های ایده‌آل و غیر ایده‌آل را نشان می‌دهد.

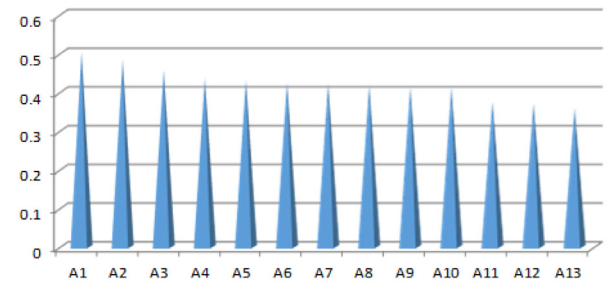
پس از انجام مراحل مورد نیاز با توجه به نوع شاخص (از نظر مثبت یا منفی بودن) فاصله هر معیار یا راه‌حل با راه‌حل ایده‌آل و راه‌حل غیرایده‌آل محاسبه می‌شود و محلات موردبررسی را به صورت نزولی مرتب می‌کند.

جدول ۸. میزان نزدیکی نسبی هر معیار با راه‌حل ایده‌آل

ردیف	معیارها	+D	-D	CLi	رتبه
A1	مرکزیت حاصل شده در ساختار شهر اسلامی ناشی از مرکزیت سیاسی	۰/۰۹۵	۰/۰۸۹	۰/۴۸۴	۲
A2	امکانات در دسترس محلی برای ساکنان	۰/۳۵۲	۰/۱۹۶	۰/۳۵۸	۱۳
A3	تأکید بر باغ‌ها و فضاهای سبز در شهر اسلامی	۰/۱۲۴	۰/۰۹۴	۰/۴۳۱	۵
A4	تأکید بر مدارس و کاربردهای آموزشی در شهر اسلامی	۰/۰۹۷	۰/۰۶۸	۰/۴۱۲	۹
A5	ایجاد گورستان‌ها در بیرون شهر	۰/۰۹۷	۰/۰۶۸	۰/۴۱۲	۱۰
A6	وجود تاسیسات و استحکامات نظامی در شهر اسلامی	۰/۰۹۸	۰/۰۷۰	۰/۴۱۷	۸
A7	تأثیر شرایط اقلیمی بر ساخت و سازها در قالب کاربری‌های متنوع	۰/۰۹۵	۰/۰۸۰	۰/۴۵۷	۳
A8	تأثیر معماری سنتی و مدرن بر شکل‌گیری ساختمان‌ها در شهر اسلامی	۰/۰۵۹	۰/۰۳۵	۰/۳۷۲	۱۲
A9	ساخت خانه‌ها و کاربری مسکونی بر اساس الگوی شهر اسلامی	۰/۳۶۴	۰/۳۷۰	۰/۵۰۴	۱
A10	بازار به عنوان هسته‌ی مرکزی فضایی هر شهر اسلامی	۰/۱۷۰	۰/۱۲۵	۰/۴۲۴	۶
A11	توجه به میدان در راستای تعاملات اجتماعی و مراسم و رویدادها	۰/۲۰۷	۰/۱۵۱	۰/۴۲۲	۷
A12	تأکید بر کاربری‌های تفریحی و اوقات فراغت	۰/۲۶۵	۰/۱۵۹	۰/۳۷۵	۱۱
A13	مسجد به عنوان هسته‌ی مرکزی فضایی هر شهر اسلامی	۰/۱۶۸	۰/۱۳۰	۰/۴۳۶	۴

نمونه‌موردی شهر جدید سهند از طریق شناسایی معیارهای موثر است. در این پژوهش روش توصیفی-تحلیلی به کار گرفته شده است و این پژوهش در دسته تحقیقات کاربردی قرار دارد. بدین ترتیب، چیستی و تبیین شاخص‌ها و معیارهای موثر بر طراحی شهری با الگوی توده-فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی بررسی شده است. تفاوت پژوهش حاضر با دیگر پژوهش‌های مشابه با این موضوع این است که در اکثر پژوهش‌ها الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی با تأکید بر عوامل کالبدی و اجتماعی بررسی شده‌اند اما این پژوهش علاوه بر بعد کالبدی و اجتماعی، دیگر ابعاد مانند ابعاد محیطی، اقتصادی، خدماتی و ... را نیز بررسی کرده است. در سیر انجام پژوهش ابتدا به بررسی پیشینه تحقیق، تعاریف و کلیات مبانی پایه توده-فضا و معیارهای موثر و تأثیرگذار بر شهر اسلامی پرداخته شده و در نهایت چارچوب نظری پژوهش که ترکیب دو نظریه توده-فضا و شهرهای اسلامی است، آورده شده است. سپس روش پژوهش موردبررسی قرار گرفته است. در بخش بعدی، محدوده مورد مطالعه (سهند) مورد شناخت و بررسی قرار گرفته است. در بخش بعدی تجزیه و تحلیل داده‌ها بیان شده است، که در نهایت طبق تحلیل طراحی شهری با الگوی توده-فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی در شهر جدید سهند با استفاده از مدل تاپسیس معیارها دسته‌بندی شده و پیشنهادهای حاصله از نتایج پژوهش مربوطه در پنج بعد محله‌محوری، طبیعت‌گرایی، مسکن، فضاهای عمومی و مسجدمحوری موردبررسی قرار گرفته است و به شرح جدول ۹ آمده است:

براساس نتایج فوق و یافته‌های حاصل از جدول ۸ می‌توان گفت: ساخت خانه‌ها و کاربری مسکونی براساس الگوی شهر اسلامی، با کسب امتیاز ۰/۵۰۴ توانسته است؛ در صدر معیارهای موردبررسی قرار بگیرد و جایگاه نخست را به خود اختصاص دهد، در همین راستا معیار مرکزیت حاصل شده در ساختار شهر اسلامی ناشی از مرکزیت سیاسی، با کسب امتیاز ۰/۴۸۴ توانست جایگاه دوم را در بین معیارها به خود اختصاص دهد و معیاری که جایگاه سوم را به خود تخصیص داد، می‌تواند به این موضوع اشاره کند که نقش مسجد به عنوان هسته مرکزی فضایی هر شهر اسلامی با اهمیت است و در نهایت اینکه معیارهایی مانند تأثیر شرایط اقلیمی بر ساخت‌وسازها در قالب کاربری‌های متنوع، تأکید بر باغ‌ها و فضاهای سبز در شهر اسلامی، بازار به عنوان هسته مرکزی فضایی هر شهر اسلامی و... به ترتیب در رتبه‌های پایین‌تری قرار دارند. رتبه‌بندی معیارها براساس مدل تاپسیس در شکل ۶ نشان داده شده است.

شکل ۶. رتبه‌بندی معیارها براساس مدل تاپسیس

۷- نتیجه‌گیری

هدف اصلی پژوهش، تحلیل و بررسی طراحی شهری با الگوی توده فضای مطلوب در فرهنگ اسلامی،

جدول ۹. پیشنهادهای نهایی پژوهش مورد مطالعه مبتنی بر یافته‌های پژوهش

<ul style="list-style-type: none"> پیش‌بینی نیازهای خدماتی روزمره خانواده‌ها در هر مرکز محله شهر سهند ارتقاء کمی و کیفی فضاهای مختلف عمومی در محله (کتابخانه، فرهنگسرا و ...) با مکان‌یابی بهترین نقاط برای قرار دادن ساختمان‌ها و عناصر شاخص در محله به سازمان‌دهی نقشه‌های ساکنین کمک نمود. پیاده‌محور کردن محلات و کاهش ورود اتومبیل به محلات و اختصاص دادن پارکینگ در اطراف محلات تلاش در جهت بسط و توسعه نهادهای مدنی (به‌عنوان نهادهای حائل میان مردم و حکومت) 	محله‌محوری
<ul style="list-style-type: none"> ایجاد تماس نزدیک بین انسان و طبیعت توصیه می‌شود. ایجاد این ارتباط در سلسله‌مراتبی روشن و در محیط‌های و فضاهای متفاوت، از مسکن تا محله و شهر و تا محیط‌های خارج از شهر سهند توصیه می‌شود. جلوگیری از بسته شدن دید در معابر به سمت نشانه‌های طبیعی پرهیز از آسیب رساندن به محیط‌های طبیعی اطراف در روند توسعه. استفاده از فضاهای بکر اطراف شهر اطراف شهر برای ایجاد امکان گذران اوقات فراغت تجهیز پارکها، بوستان‌ها و فضاهای سبز موجود شهر برای ایجاد امکان گذران اوقات فراغت. محاسبه کردن ساختمان‌سازان و صاحبان منازل مسکونی نسبت به کاشتن حداقل یک درخت جلو درب ساختمان. 	طبیعت‌گرایی

<ul style="list-style-type: none"> ● توجه به نورگیری ساختمان‌ها در شهر سهند به دلیل قرار گرفتن در منطقه کوهستانی ● تنظیم ارتفاع عمارت و مکان‌یابی ساختمان‌های کوتاه و مرتفع در نقاط مختلف هر شهری به همراه توجه به جهات معابر در رابطه با مختصات باد و موقعیت خورشید مورد ارزیابی جدی قرار گیرد. ● منازل توجیه اقتصادی، توجیه فرهنگی و معنوی نیز داشته باشد. ● رعایت الگوی بومی و ملی و کناره‌گیری از تقلید و تکرار الگوی غربی ● مصون داشتن خانه‌ها از مشکلات و اشکالاتی چون اشراف بصری، نفوذ سروصدا ● مناسب بودن جهت ساختمان‌ها رو به قبله در شهرهای شمال غربی ایران ● ساختمان‌های مجتمع‌های مسکونی به صورت هلالی شکل یا به صورت دایره‌وار ساخته شود و مرکز آن‌ها 	مسکن
<ul style="list-style-type: none"> ● اهمیت دادن به نمادهای فرهنگی اسلامی-ایرانی در مقابل نمادهای غربی ● برای همکاری اهالی در جهت برنامه‌های گوناگون و همچنین آموزش شهروندی در زمینه‌های متعدد. ● ایجاد فضاهای عمومی شهری مناسب (روباژ، نیمه سرپوشیده و سرپوشیده) و متناسب با اقلیم و فرهنگ. ● ایجاد قبرستان در نزدیکی شهر که نه تنها در وقت و هزینه صرفه‌جویی شود بلکه در یادآوری انسان‌ها به آخرت تأثیر دارد. ● الگوی شبکه شطرنجی، می‌تواند جایگزین مناسبی برای شهرهای امروزی از نظر ارتباطی به‌مانند شهرهای گذشته باشد. 	فضاهای عمومی
<ul style="list-style-type: none"> ● دسترسی به مسجد به صورت پیاده در شهر سهند امکان‌پذیر باشد. ● تعیین دقیق و منطقی کاربری‌های پیرامون مساجد تا فاصله مناسب به‌گونه‌ای که مسجد تحت سلطه و تأثیر فعالیت‌های مادی دنیایی و پرسروصدا قرار نگیرد. ● مساجد از فاصله مناسبی از آپارتمان‌های بلند مرتبه شهر قرار گیرد. ● تعبیه نمودن عناصر و اجزاء بیرونی و درونی مساجد (گنبد و مناره، شبستان، محراب، آب‌نما و ...) به عناصر هویت‌بخش. ● قرار گرفتن در نقطه مرکزی شهر تا دسترسی همگانی فراهم گردد و نماد برجسته شهر شود. 	مسجدمحوری

۷- حامیان مالی

مقاله حامی مالی و معنوی نداشته است.

۸- مشارکت نویسندگان

«نویسندگان به اندازه یکسان در مفهوم‌سازی و نگارش مقاله سهمیم هستند. همه نویسندگان محتوای مقاله ارسالی برای داوری را تایید کردند و در مورد تمام جنبه‌های کار توافق دارند.»

۹- اعلام عدم تعارض منافع

«نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است.»

۱۰- قدردانی

از کلیه افراد متخصص شرکت‌کننده در تکمیل پرسشنامه تحقیق، تشکر و قدردانی می‌شود.

۱۱- پی‌نوشت‌ها

- 1- Altman
- 2- Colin Rowe
- 3- Spiegel
- 4- Headman
- 5- Bentley
- 6- Hoyt
- 7- Evans
- 8- Carr
- 9- Carmona

۱۲- منابع

- ۱- ابراهیمی، سمیه و اسلامی، سیدغلامرضا. (۱۳۸۹). معماری و شهرسازی ایران در دوران گذار. هویت شهر، ۴(۶)، ۳-۱۴. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.17359562.1389.4.6.1.4>
- ۲- اکبری زرین، زینب؛ قلعه نویی، محمود و مختارزاده، صفورا. (۱۴۰۲). ارزیابی شاخص‌های موثر بر تاب‌آوری فرم و فضای شهری با تأکید بر سیل و رواناب‌های سطحی (موردپژوهی: شهر نور استان مازندران). محیط‌شناسی، ۴۹(۴)،

- ۳۵-۴۵. *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ۱(۳)، ۳۵-۴۵.
- ۱۲- فلاحت، محمدصادق و شهیدی، صمد. (۱۳۹۴). نقش مفهوم توده و فضا در تبیین مکان معماری. *باغ نظر*، ۱۲(۳۵)، ۲۷-۳۸. https://www.baghshj.com/article_11715.html?lang=en
- ۱۳- قاسمی اصفهانی، مروارید. (۱۳۹۸). *کتاب زندگی، فضا، بنا به ترتیب (تنظیم رابطه توده و فضا در بافت‌های مسکونی)*. تهران: روزنه.
- ۱۴- قره‌بگلو، مینو؛ مطلبی، قاسم و صبا، سامان. (۱۳۹۸). بازشناسی مفهوم ارزش در رابطه انسان و محیط در فضاهای باز سکونتی در معماری سنتی ایران. *نشریه هنرهای زیبا: معماری و شهرسازی*، ۲۴(۱)، ۱۰۱-۱۱۴. https://zfaup.ut.ac.ir/article_73545.html?lang=en#:~:text=10.22059/JFAUP.2019.270845.672174
- ۱۵- قنبری، امیرحسین؛ اسماعیل‌پور، نجما و رفیعیان، محسن. (۱۴۰۰). رتبه‌بندی وضعیت شاخص‌های رفتاری شهر اسلامی بر اساس مدل تاپسیس (نمونه موردی: کلانشهر اصفهان). *منتشر شده در دومین کنفرانس بین‌المللی معماری، عمران، شهرسازی، بیانیه گام دوم/انقلاب، تبریز*. <https://civilica.com/doc/1614095>
- ۱۶- کوشکی، فردین و وارثی، حمیدرضا. (۱۴۰۱). شناسایی فرایندهای اقتصادی موثر در شکل‌گیری فرم‌های جغرافیایی از منظر شهر اسلامی-ایرانی (محللات تاریخی شهر اصفهان). *جغرافیا*، ۲۰(۷۵)، ۳۷-۵۶. <https://sid.ir/paper/1050570/fa>
- ۱۷- مشکانی، هژیر. (۱۳۹۳). *تاثیر نظام پیر و خالی (توده و فضا) و قطعه‌بندی در افزایش کیفیت ادراک بصری (خواهرامام و گل‌سار رشت)*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه گیلان، دانشکده معماری و هنر، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی. <https://www.virascience.com/thesis/804080>
- ۱۸- موحد، علی؛ شمعی، علی و زنگانه، ابوالفضل. (۱۳۹۱). بازشناسی هویت کالبدی در شهرهای اسلامی (مطالعه موردی: شهر ری). *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۲(۵)، ۳۷-۵۱. <https://sid.ir/paper/230751/fa>
- ۱۹- موسوی، خدیجه‌السادات؛ علایی، علی و موسوی، سیدرضا. (۱۴۰۰). ادراک فضایی در مفاهیم و مبانی الگوهای شکل‌دهنده شهر اسلامی. *مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، ۴(۱)، ۲۵۹-۲۹۰. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.2676525.1400.4.1.9.1>
- ۲۰- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۲). شهر اسلامی و روش بهره‌گیری از متون مقدس. *ماهنامه کتاب ماه هنر*، ۱۷۷، ۳۵-۲۴.
- ۴۰-۴۲۰. <https://doi.org/10.22059/jes.2023.358500.1008405>
- ۳- ایازی، سیدعلی نقی. (۱۳۸۷). تبیین اندیشه اسلامی پیرامون شهر و شهرنشینی با تاکید بر متون دینی، منتشر شده در *نخستین همایش آرمان شهراسلامی، اصفهان*. <https://www.tpbin.com/article/49336>
- ۴- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۹). *سیر اندیشه‌ها در شهرسازی: از فضا به مکان*. تهران: انتشارات شهیدی.
- ۵- پوراحمد، احمد و موسوی، سیروس. (۱۳۸۹). ماهیت اجتماعی شهر اسلامی. *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ۱(۲)، ۱۱-۱۱. <https://www.sid.ir/filesserver/jf/24213890201.pdf>
- ۶- جهان‌بخش، حیدر و دل‌زنده‌علی. (۱۳۹۳). بازشناسی اصول، مؤلفه‌ها و شاخص‌های فطری سازمان‌بندی شهر اسلامی با رویکرد اجتماعی کالبدی. *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۲(۳)، ۷۷-۹۷. <http://jria.iust.ac.ir/article-1-62-fa.html>
- ۷- زبردست، علیرضا و درسخوان، رسول. (۱۴۰۰). تبیین مولفه‌های دستیابی به توسعه پایدار محیطی در ساختار مدیریت شهری کلانشهر تبریز. *پایداری، توسعه و محیط‌زیست*، ۲(۳)، ۲۱-۴۰. https://journals.srbiau.ac.ir/article_19243_4d-184b705e0157549d0efb7d6e93c2bd.pdf
- ۸- شیخ میلانی، الهام؛ عبدالله‌زاده طرف، اکبر؛ فرامرزی اصلی، مهسا و ثقفی، آرش. (۱۴۰۰). ارزیابی پایداری منظر شهری خیابان امام تبریز بر اساس مؤلفه‌های منظر انسان‌گرایانه (میدان ساعت-فلکه دانشگاه). *پایداری، توسعه و محیط‌زیست*، ۲(۳)، ۶۱-۸۳. https://journals.srbiau.ac.ir/arti-cle_19352_387d634b64898c89485c164f16c71783.pdf
- ۹- صادقی، شهرزاد. (۱۳۹۳). *شکل‌گیری فضاهای نوین شهری مبتنی بر اساس الگوی پایدار شهر اسلامی، نمونه‌موردی: شهر بیرجند*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده هنر و معماری، گروه معماری. <https://elmnnet.ir/doc/10858339-16991>
- ۱۰- علی الحسینی، مهران؛ خیرالدین، رضا و سرافراز، وحید. (۱۴۰۱). تاثیر جهان بینی اسلامی در جایگاه مسجد به عنوان فضای شهری و نقش مسجد به عنوان یک رکن اساسی در شهر اسلامی در اقتصاد، فرهنگ و امنیت (نمونه موردی: شهر دزفول). *جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۱۲(۴۸)، ۴۳-۶۳. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22286462.1401.12.4.5.6>
- ۱۱- فلاحت، سمیه. (۱۳۹۰). برساخت مفهوم «شهر اسلامی».

[taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315878768-7](https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315878768-7)

7- Falahat, M. S., & Shahidi, S. (2015). The Role of Mass - Space Concept in Explaining the Architectural Place. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 12(35), 27-38. [In Persian]. https://www.baghaj.com/article_11715.html?lang=en

8- Falahat, S. (2011). Building the concept of Islamic city. *Iranian- Islamic City*, 1(3), 35-45. [In Persian].

9- Ghanbari, A., Esmailpour, N. & Rafiyan, M. (2021). Ranking the status of behavioral indicators of the Islamic city based on the topsis model (case example: Isfahan metropolis). In the *second international conference on architecture, civil engineering, urban planning, statement of the second step of the revolution*, Tabriz. [In Persian]. <https://civilica.com/doc/1614095>

10- Gharehbaglou, M., motalebi, G., & Saba, S. (2019). Recognizing the Concept of Value in Human-Environment Relations in Open Spaces for Traditional Iranian Residential Buildings. *Journal of Fine Arts: Architecture & Urban Planning*, 24(1), 101-114. [In Persian]. https://jfaup.ut.ac.ir/article_73545.html?lang=en#:~:text=10.22059/JFAUP.2019.270845.672174

11- Ghasemi Esfahani, M. (2018). *The book of life, space, according to order (regulating the relationship between mass and space in residential contexts)*. Tehran: Rozenh publication. [In Persian].

12- Jahan-Bakhsh, H., & Del-Zendeh, A. (2013). Recognizing the principles, components and innate indicators of Islamic city organization with a social-physical approach. *Islamic Research*, 1(4), 79-99. <http://jria.iust.ac.ir/article-1-62-fa.html>

13- Johnston R.J., (1980). *City and society*. USA: Penguin Book publication. <https://www.amazon.com/City-Society-R-J-Johnston/dp/0140803734>

14- Kooshki, F., & Varesi, H. (2023). Identifying effective Economic Processes in the formation of Geographical Forms from the perspective of the Islamic - Iranian

۲۱- یاسوری، مجید؛ حاتمی‌نژاد، حسین و سجودی، مریم. (۱۴۰۱). ارزیابی شاخص‌های شهر اسلامی در طرح‌های توسعه شهری. منتشر شده در یازدهمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ آغاز اجرا و تقسیم کار ملی، اصفهان. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1982514>

References

1- Akbari Zarin, Z., Ghalehnoee, M., & Mokhtarzadeh, S. (2024). Evaluation of the effective indicators on the resilience of urban form and space with an emphasis on flood and surface runoff (Case study: Noor City, Mazandaran province). *Journal of Environmental Studies*, 49(4), 401-420. [In Persian]. <https://doi.org/10.22059/jes.2023.358500.1008405>

2- Al-Hesabi, A., M., Kheiruddin, R., & Sarafraz, V. (2022). The Impact of the Islamic Worldview on the Position of the Mosque as an Urban Space and the Role of the Mosque as an Essential Pillar in the Islamic City in Economy, Culture and Security (Case study: Dezful city). *Geography (Regional Planning)*, 12(48), 43-63. [In Persian]. <https://dori.net/dor/20.1001.1.22286462.1401.1.2.4.5.6>

3- Al-Saoud, R. (2001). Introduction to the Islamic City. Foundation for science, technology and civilization. <https://www.muslimheritage.com/uploads/ACF2B02.pdf>

4- Ayazi, S. A. N. (2007). Explanation of Islamic thought about the city and urbanization with an emphasis on religious texts. In *the first conference of Arman Shahr-Islami*. Isfahan University. [In Persian]. <https://www.tpbin.com/article/49336>

5- Ebrahimi, S., & Eslami, S. (2010). Iranian urbanism and architecture during transmission period. *Hoviat Shahr*, 4(6), 14-3. [In Persian]. <https://dori.net/dor/20.1001.1.17359562.1389.4.6.1.4>

6- Evans, G. (2020). Measure for measure: Evaluating the evidence of culture's contribution to regeneration. *Culture-led urban regeneration*, 116-140. <https://www.>

- city (Case Study: Historical Neighborhoods of Isfahan city). *Geography*, 20(75), 37-56. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/1050570/fa>
- 15- Meshkani, H. (2013). *The effect of full and empty system (mass and space) and segmentation in increasing the quality of visual perception (Khahar Imam and Golsar Rasht)*. Master's thesis, University of Guilan, Faculty of Architecture and Art, Faculty of Art and Architecture, Department of Urban Planning. [In Persian]. <https://www.virascience.com/thesis/804080>
- 16- Mousavi, K. S., Alaei, A., & Mousavi, S. R. (2021). Spatial Perception in the Concepts and Foundations of the Patterns that Shape the Islamic City. *Scientific Journal of New Islamic Civilization Fundamental Studies*, 4(1), 1-40. [In Persian]. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.2676.525.1400.4.1.9.1>
- 17- Movahed, A., Shamaei, A. & Zanganeh, A. (2011). Physical identity recognition in Islamic cities (case study: Ray city). *Regional Planning*, 2(5), 37-51. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/230751/fa>
- 18- Naghizadeh, M. (2012). Islamic city and the method of using holy texts. *Art Quarterly Book*, 177, 35-24. [In Persian].
- 19- Pakzad, J. (2010). *Thoughts on urban development, from space to place*. Tehran: Shahidi publication. [In Persian].
- 20- Pourahmad, A., & Mousavi, S. (2011). The Social Nature of the Islamic City. *Iranian Islamic City Studies*, 1(2), 1-11. [In Persian]. <https://www.sid.ir/fileserver/jf/24213890201.pdf>
- 21- Sadeghi, S. (2013). *Formation of modern urban spaces based on the sustainable model of the Islamic city, a case example: Birjand city*. Master's thesis, Islamic Azad University, Central Tehran Branch-Faculty of Art and Architecture. Department of Architecture. [In Persian]. <https://elmnet.ir/doc/10858339-16991>
- 22- Sheikh Milani, E., Abdollahzadeh Taraf, A., Far-marzi Asli, M., & Saghafi, A. (2021). Evaluation of urban landscape sustainability of Imam Street in Tabriz based on humanistic landscape components (Saat Square-University Square). *Sustainability, Development & Environment*, 2(3), 61-83. [In Persian]. https://journals.srbiau.ac.ir/article_19352_387d634b-64898c89485e164f16c71783.pdf
- 23- Yasuri, M., Hataminejad, H., Sajjodi, M. (2022). Evaluation of Islamic city indicators in urban development plans, In *the 11th conference of Iranian Islamic model of progress; the beginning of implementation and division of national work*. [In Persian]. Esfahan. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1982514>
- 24- Zabardast, A., & Darskhan, R. (2022). Explaining the components of achieving sustainable environmental development in the urban management structure of Tabriz metropolis. *Sustainability, Development & Environment*, 2(7), 21-40. [In Persian]. https://journals.srbiau.ac.ir/article_19243_4d184b705e0157549d0efb7d6e93e2bd.pdf